

պարտութիւններ անոնցմէ իւրաքանչիւրէն: Գոյատեւելով ազգայնացած քրիստոնէական կրօնքի մը միջոցաւ, հայերը զարգացուցին Արեւելքը եւ Արեւմուտքը՝ վկայող արուեստ մը, որ զարմանալիօրէն ակնկալական բնոյթ ունի եւրոպական գոթական արուեստի համար»:

Այս հոյակապ գործը կը լրացնէ իր նըպատակը՝ ընդգրկելով, բաւարար մանրամասնութեամբ, անձանոթ շրջաններու բարդ շարժումներն եւ բազում ժողովուրդներու փոխազդեցութիւնները լայն տարածութիւններու վրայ, եւ սակայն, միանգամայն յստակօրէն ուրուագծելով իւրաքանչիւր մշակոյթի իրականացման եւ զարգացման գէպքերը: Այս աշխատութեան բովանդակութիւնը կը սկսի դասական աշխարհի կործանումով եւ կը վերջանայ ներկայ արեւմտեան ազդութիւններու կազմաւորումով: Այս ժամանակաշրջանին տեղի ունեցան տիտանեան բախումներ եւ պայքարներ: Բնաջնջումներ ժողովուրդներու եւ վերակենդանութիւններ: Պայքար Սասանեաններու եւ Բիւզանդիոնի միջեւ՝ տիրանալու եւ իւրացնելու, որուն յաջորդեց մարտական խլամութիւնը: Պայքար երկու մեծ կրօններու՝ քրիստոնէութեան եւ իսլամութեան միջեւ: Արեւմուտքի մէջ պայքար դասական բիւզանդական եւ բարբարոս գերմանական մշակոյթներու միջեւ: Այս պայքարներու շրջագիծն է որ կը պատկերացնէ «խաւարի դարաշրջանները», 550-1000 Յ. Ք.: Այս դարերուն, Եւրոպայի եւ Արեւելքի մէջ կանգնած էր Բիւզանդիոնը՝ խռովալից, մեղկացումի զառիւփարին, քաղաքականապէս բարդ իր կոստանդնուպոլսական կեանքով եւ ընկերահասարակական կազմով: Եւրոպայի մէջ գերմանական բարբարոս արշաւներու զբոսը տիրապետեց նախկին հռոմէական հոգեբուն, խալկական մշակոյթը կերպարանափոխուեցաւ Ոստրադոմներու եւ Լոմպարդներու կողմէն, խառնելով գերմանականը բիւզանդականին, ճամբորդելով Արեւելքի մէջ եւ իւրացնելով արեւելեան ու բիւզանդական տարրեր, զորս ի

վերջոյ ժառանգ թողուցին հարաւային Ֆրանսային եւ Սպանիային: Քաղաքակրթական այս փոխազդեցութիւններու մէջ հայկական ճարտարարուեստի ոճն ու արուեստը անցաւ գոթական արուեստի շրջագիծը:

Իսկ Ֆրանսայի, Անգլիոյ, Իրլանդայի եւ Վիկին (Viking) գաղթականութիւններու միջեւ փոխազդեցութիւններէն ծնունդ առին իրենց մշակոյթները: Իր ներածականին մէջ, խմբագիր Ռայսը կը բացատրէ յստակօրէն, թէ «հիմա սկսելու ենք իմանալ, որ նոր, աւելի համապարփակ մերձեցում մը հարկաւոր է մեր սկզբնական պատմութեան»: Դիտելով այս տեսանկիւնէն, զիրքը իրաւացիօրէն ինքնատիպ գործ մը հանդիսանալու պատճառ ունի: Այս գործի մէջ գեղարուեստական տարրերը եւ պատմական վերլուծումները հաւասարակշռեալ դրութիւն մը կը կազմեն, հայթայթելով անմիջականութիւն եւ հաւաստիութիւն այն գէպքերու մասին որ ծրարուած մնացել էին անցեալի ծալքերուն մէջ, առանց լրջօրէն նըշմարտելու՝ իրենց հիմնական կարեւորութեան առնչութեամբ:

ՓՐՈՖ. ՄԱՆԱՍԷ Կ. ՍԵՒԱԿ

* * *

STUDIES IN DIPLOMATIC HISTORY and HISTORIOGRAPHY IN HONOUR OF G. P. GOOCH, planned and edited by A. O. Sarkissian. London, 1961, pp. 393.

Պր. Արշակ Օ. Սարգիսեան խմբագիրն է՝ պատմականօրէն միջազգային հանդամանք ներկայացնող այս հատորին: Հատորը նուիրուած է արեւմտեան պատմագիտութեան մէջ հանրածանօթ George Peabody Goochին: Մեր պատմագէտները անշուշտ ծանօթ են G. P. Gooch-ի գործերու վայելած համբաւին. յարգոյ խմբագիրը, Պր. Ա. Օ. Սարգիսեան, լաւ գործ մը կատարած է, գիրքը նուիրելով այս մեծանուն պատմագէտին. ասով արեւմտացի ուսումնասէրներու հետաքրքրու-

թիւնը իսկոյն պիտի կարենայ գրաւել: Այս ընտրութիւնն ալ ցոյց կու տայ այն՝ ինչ որ եղած է զլիաւոր դիտաւորութիւնը մեր հեղինակին, այսինքն օտարներուն ծանօթացնել հայ անունն ու պատմութիւնը եւ հայկական սրբազան հարցը:

Հատորը ձեւացած է 22 յօդուածներէ, զրուած անուանի անձերէ, ինչպէս օր. William L. Langer, Lillian M. Lenson, եւն.: Պր. Ա. Օ. Սարգիսեան իր յօդուածով կ'ուսումնասիրէ շատ համառօտ ժամանակաշրջան մը, 1890-1897: Concert Diplomacy and the Armenians (էջ 48-75):

Մեր պատմագէտները լաւ գիտեն թէ ինչպէս այդ տարիներու ընթացքին վրէժաւանօրէն բնորոշուեցաւ հայկական հարցի դիմադրութիւնը: Այն ինչ որ սարսափելիօրէն պատահեցաւ 1915ին, ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ այդ տարիներու ընթացքին տեղի ունեցած քաղաքական յարաբերութիւններու գործադրութիւնն ու արդիւնքը: Արշակ Օ. Սարգիսեան կը մօտենայ հարցին՝ միջազգային տեսանկիւնէ մը, որուն յայտարարն է արդէն, յօդուածին հետեւեալ խորագիրը «Concert Diplomacy and the Armenians 1890-1897»: Յարգոյ հեղինակը յաջողած է համառօտ էջերու մէջ ներկայացնել, հանդարտ եւ մաքուր ոճով, հայոց գիրքն ու հայկական հարցը իր պատմական եւ դիւանագիտական տեսանկիւնով: Համառօտ յառաջարանով մը, հեղինակը մէջբերելով Լորտ Սալիզպըրիի շրջաբերականէն հատուած մը, զրուած 1886ին եւ ուղղուած Եւրոպական պետութեանց, կը մատնանշէ բարեկարգութիւններու կարեւոր հարցը, միաժամանակ ցոյց տալով ազդերու դերքը՝ նկատմամբ այդ հարցին:

Այս համառօտ յառաջարանին կը հետեւի առաջին մասը, ուր հեղինակը իրեն յատուկ ոճի յստակութեամբ, համառօտակի կը նշէ թէ ինչպէս, անյուշ ժամանակներէ ի վեր, հայերը բնակած են թուրքիոյ արեւելեան գաւառներու մէջ, եւ թէ ինչպէս 1514ին հայերը իրենց բնիկ երկրին մէջ ենթարկուեցան թրջական

տիրապետութեան, ցոյց տալով յաջորդաբար հայերու կրած տառապանքն ու քրտական անիրաւ յարձակումները... եւ այսպէս մինչեւ այն թուականը, երբ պատմական Հայաստանը կը բաժնուի երեք անհասար մասերու, իրեն զրացի երեք ազդերուն միջեւ. Թուրքիա, Ռուսաստան, Պարսկաստան: Այսպէս կը նըկարագրէ յարգոյ հեղինակը հայերու վիճակը այս երեք ազդերու ծոցին մէջ. «Under all three regimes the Armenians suffered, but those living under the Turks, particularly those numbering close to one million in the Eastern provinces, suffered more, lost more in terms of material wealth, and sacrificed more in human lives, than did the Armenians living under the autocratic czars and under the easy-going Persian shahs» (անդ էջ 50-51): Հիմնուած յատկապէս օտար ազդերներուն վրայ, եւ հետեւաբար ընթերցող հասարակութեան ծանօթ անձերու եւ գրութիւններու, յարգոյ հեղինակը ցոյց կու տայ այն՝ ինչ որ եղած հայուն կեանքը, այդ սեւ օրերուն: Հուսկ, իրրեւ եղբակցուցիչ ազդակը հայ ձայնին, հեղինակը ցոյց կու տայ թէ ինչպէս ծագեցաւ հայկական հարցը:

Երկրորդ մասին մէջ, Պր. Արշակ Օ. Սարգիսեան մանրամասնօրէն կ'ուսումնասիրէ ազդերու դերքն ու իրենց կատանախիթ միջամտութիւնները, ինչպէս նաեւ րած միջամտութիւնները, ինչպէս նաեւ ազդերու կատարած առաջարկները՝ նըկատմամբ հայկական հարցին եւ թրջական երկիրներու մէջ իրադրոճուելիք բարեկարգութիւններուն: Ներկայ ներկայաշրջանին սահմաններէն դուրս է հետեւիլ ցումին սահմաններէն դուրս է հետեւիլ հեղինակին՝ իր պրպտումներուն մէջ: Պր. Արշակ օգային պատմութիւն չ'ըներ, այլ հիմնուած ժամանակի քաղաքական ու դիւանագիտական վաւերաթուղթերուն վրայ, կը ջանայ ցոյց տալ մեզի «իրական» պատմութիւնը:

Համաձայն այդ վաւերաթուղթերուն, հեղինակը կը ջանայ մեզի տալ առարկայական եւ վստահութիւն ներշնչող էջեր:

Պր. Արշակ Սարգիսեան, զրաւոր հա-

առարկաներով լի իր այս ուսումնասիրութեամբ կը յանդի աշխատակցութեան թէ նոյն ժամանակները (այսինքն 1890-1897) անգլիական պետութիւնը լրջօրէն հետաքրքրուած է զարգացնել հարցով, մինչ միւս աղբիւրը, զբաղած անձնական շահերով, կամ արգելք եղած են՝ որ անգլիական առաջարկները իրաւորութիւն, եւ կամ ալ իրենց անտարբերութեամբ առիթ տուած են որ Սուլթանը ազատօրէն իրաւորէ հակառակարկական իր ծրագիրները: Ոչ մէկ պետութիւն աշխարհի հետապնդած է բարեկարգութիւններու ծրագրի իրաւորութեամբ, որքան Անգլիան:

Ճիշտ է որ հակառակ այդ բոլորին, ոչ ինչ շահեցանք, եւ եղաւ այն՝ ինչ որ սարսափելիօրէն պատահեցաւ: Պէ՞տք է, սակայն, այս ժխտական արդիւնքին համար մոռանանք, Անգլիոյ մեզի հանդէպ ցոյց տուած նպատակաւոր քաղաքականութիւնը: Անգլիա, ինչպէս հիւսնալիօրէն նշել կու տայ Սարգիսեան, չյաջողեցաւ իրաւորել իր ծրագիրը, պարզապէս եւ միայն անոր համար՝ որովհետեւ չգործակցեցան իրեն միւս մեծ պետութիւնները, եւ յատկապէս Գերմանիան եւ Ռուսիան: Գերմանիան արդէն շատոնց ոչ մէկ յոյս կը ներշնչէր: Աւստրիոյ եւ իտալիոյ ժամանակաւոր համակրութիւնը մեծ արդիւնք մը չունեցաւ:

Պր. Արշակ Օ. Սարգիսեանի յօդուածը, այս տեսակէտով, ունի իր առանձին արժէքը եւ կարեւորութիւնը: Կրնանք ասանով եւ վստահ աչքերով, պատմական այս համառօտ շրջանը դիտել:

Բաղդատելով Պր. Արշակ Օ. Սարգիսեանի յօդուածը, վերջերս, գրեթէ միաժամանակ, իտալեան լեզուով լոյս տեսած ուրիշ պատմական աշխատասիրութեան մը հետ, որ 1878-1923 ժամանակամիջոցը նկատի ունի, գեո աւելի կը հիմնուի այն կարծիքը որ ամէն տեսակէտով նպատակաւոր կը նկատէ Անգլիական քաղաքականութիւնը հայկական հարցին նկատմամբ: Francesco Sidari առանց տեսած ըլլալու Սարգիսեանի յօդուածը, իր

ընդարձակ հատորին մէջ, «La questione armena nella politica delle grandi potenze» խորագրով, կը յանդի նոյն եզրակացութեան, որուն արդէն անկախաբար հասած էր Պր. Սարգիսեան: Իտալացի հեղինակն ալ հիմնուած ժամանակի վաւերացութեամբ վրայ (օր. համար, Blue Booksի մէջ պարունակուածները, Die grosse politik der europäischen Kabinete, 1871-1914, եւն. Documents diplomatiques Français, 1871-1914), կը նկատէ Անգլիան միակ եւ անկեղծօրէն հետապնդող հայկական հարցին: Սակայն, բացատրելով անգլիական այս ճիւղերուն ամբողջական պատճառները, նոյն հեղինակը այսպէս կը գրէ. «Նոյն ժամանակներու պայմաններն ու վայրկեանը նպատակաւոր չէին անգլիական դիւանագիտութեան, որուն միջամտութիւնն ու ձեռնարկը, հայկական խնդրի առաջին հանգրուանէն, չէր օգտագործէ ինչ՝ ուստի հակա-անգլիական քաղաքականութեան հետեւեցում, որ միշտ պղծաբանութիւնն էր անգլիական որեւիցէ յառաջիկայացում» (անդ 31-32):

Եզրակացելով եւ վերադառնալով մեր նիւթին, մեծապէս գնահատելի կը զուտենք Պր. Օ Սարգիսեանի խմբագրական ձեռնարկը, եւ եւրոպական հասարակութեան ընծայած իր լուրջ յօդուածը: Փափաքելի պիտի ըլլար որ յարգոյ հեղինակը, այդ պատուարներ հատորին մէջ, հայկական յարակից ուրիշ հարցեր չօջախող աւելի ընդարձակ յօդուած մըն ալ գետեղէր. օր. համար 1915ի դէպքերուն մասին եւ ուրիշ նմաններ: Անշուշտ յարգոյ հեղինակը իր պատճառները պէտք է ունենայ: Ամէն պարագային, հարկ կը նկատենք նշել ուրիշ կարեւոր արժանիք մը եւս: Պր. Սարգիսեան գրած է հանդարտ եւ առարկայական սճով մը, եւ հակառակահայեցողութիւն ու բողոքի ո՛չ մէկ բնոյթ կը ներկայացնէ. ասով աւելի ոյժ ստացած են հոն հաստատուած կարծիքները: Ուրեմն, կրկնապէս շնորհակալութիւն:

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆՔ

ԴԱՐՅԻ ԳԻՈՐԳ. - Արեւոտ Թաղը (Դրամա, հինգ արար - վեց տեսարան): Թեհրան, տպ. Մոզեհ, 1964, էջ 107:

ԵՐԵՄԵԱՆ ԱՐԱՄ. - Կասանդրա (Պատկեր իրական կեանքից) եւ Պատանի Արտիստը (Վիպակ): Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1963, էջ 135:

ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՂԱԿԱՄ. - Այց մը Անթիլիաս: Պէյրութ, տպ. Հայկ, 1964, էջ 76:

ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԱՐՏԱԿ ԱՐԳՊՍԿ. - Աւետարանի շունչով: Թեհրան, տպ. Մոզեհ, 1962, էջ 132:

ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԱՐՏԱԿ ԱՐԳՊՍԿ. - Հաւատքի հարցը արդի ընկերութեան մէջ: Թեհրան, տպ. Մոզեհ, 1963, էջ 58:

ՄԵԼԻՏԻՆԵՅԻ Գ. (Գեորգ Թոփալեան). - Ապրումներ հայ կեանքի մօտ ու լուսաւոր իրականութիւններուն հետ: Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1963, էջ 544:

ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ ԼԵՒՈՆ. - Դասակարգային կըռիւններու դիմը աղբիւրը պատմութեան մէջ: Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1963, էջ 883:

ՇԵՀԱՍԷ ԺՈՐԺ. - Վաստիքի հէքեթը (Թատերախաղ վեց տեսարանով: Թրքմէն. Արմէն Դարեան): Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1964, էջ 122:

ՈՍԿԵԱՆ Հ. ՀԱՄԱԶԱՄ. - Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Միթրարեան Մատենադարանին Վիեննա: Հատոր երկրորդ (Հայկ. Մանչ. Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան): Վիեննա, Մի. տպ. 1963, էջ 1154 (մեծադիր):

ՍԱՍՈՒՆԻ ԿԱՐՈՅ. - Հրայրի դերը հայ ազատագրական շարժման մէջ: Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1961, էջ 47:

ՍԵՒԱԿ ՄԱՆԱՍԷ Կ. - Հայկական մեծ եղեռնը եւ մենք (Թրքական հայաստանութիւն): Նիւ Եորք, 1961, էջ 22:

ՍԻՄՈՆԵԱՆ ՍԻՄՈՆ. - Արեւելահայ գրականութիւն: (Ընտիր էջեր, կենսագրութիւններ, գործերը, բառարան, մատենագիտութիւն): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1965, էջ 785 (մեծադիր):

ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ Թ. - Հորիզոններ (Քերթուածներ): Պէյրութ, տպ. Կթղ. Անթիլիաս, 1964, էջ 32:

ՏԷՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ ՏԷՎԵԱՆՑ ՍԻՍԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. - Երգեր ու խոհեր (Խմբագրեց՝ Հայկ Աճէմեան): Թեհրան, տպ. Ալիք, 1965, էջ 145:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՌՈՇԲԱ. - Ժամանակագրութիւն կամ Տարեկանը Եկեղեցականը (Հայկ. Մատենադար Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան): Վիեննա, Մի. տպ. 1964, էջ 231:

ՏԻԼԿԵՐԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ՔՉՆԹ. - Կեանքը գերեզմանէն անդին: Ֆրեզնոյ, 1962, էջ 141:

ՓԱՓԱՋԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ. - Պատմութիւն Բալահովտի: Նիւ Եորք-Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1963, էջ 224:

ՔԱՋԵՐՈՒՆԻ ՊԵՏՐՈՍ. - Հօր վրէժը (Պատմութիւններ): Թեհրան, տպ. Անի, 1964, էջ 63:

ՔԱՋԵՐՈՒՆԻ Պ. - Անան դէմ (Պատմութիւններ): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1964, էջ 217:

ՔԵՇԵՆԵԱՆ ՏՈՔԹ. ԳԻՈՐԳ Պ. - Սեռային ներդաշնակութիւնը ամուսնութեան մէջ: Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1958, էջ 175:

ՔԵՇԵՆԵԱՆ ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԳ. - Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմատի վանքի Մատենադարանին (Հայկ. Մանչ. Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան): Վիեննա, Մի. տպ. 1964, էջ 809 (մեծադիր):

ՔԵՔԼԻԿԵԱՆ ՀԱՄԱՐԱՐՁՈՒՄ. - Բժիշկ մը եւ արդի գրականութիւնը: Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1964, էջ 322:

ՔՈՉԱՐԵԱՆ ՄԵԼԻՏԵ. - Մուսա լեւոն դաւակնեց (Ողբերգութիւն՝ չորս գործողութեամբ, ըստ Թրանց վերջինի «Մուսա լեւոն քառասուն օրեր» վէպի): Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1965, էջ 102:

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ. - Քառերկեր (Թարգմ. բնագիրից Յովսէփ Չ. Միքայելեան): Թեհրան, տպ. Մոզեհ, 1963, էջ 130:

ՕՇԱԿԱՆ Վ. - Քաղաք (Դիւցազներգութիւն մը): Հատոր Ա: Պէյրութ, 1963, էջ 168:

— — — Ընդհ. տեղեկագիրներ եւ հաշուեկշիւներ Հ. Բ. Բ. Մ. 1958, 1959 եւ 1960 տարեշրջաններու: Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1965, էջ 320 + 9 հաշուետախտակ:

— — — Յուլիանոսեան Մեծ Եղեռնի 1915-1965 (Հրտ. «Զարթօնք» օրաթերթի): (Պատրաստեց՝ Գերսամ Ահարոնեան): Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1965, էջ ԺԶ + 1115 + 5 (մեծադիր):

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

Խառնիկ համար.	3500 Լիր
Արտասահմանի համար	8 Տուր
Մէկ թիւը՝ 250 Լիր	0,50 Տուր

PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL

Pour l'Italie.	3500 Lires
Pour l'Etranger.	8 Dollars
Le Numéro: 250 Lires	0,50 Dollars

ԿԸ ՀՐԱՍԱՐԱԿՈՒԹ ԳԻՒԼԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆՆ ԵՊԱՍՏՈՎ
PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA «FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN»

Direzione - Amministrazione - Pubblicità - Abbonamenti - Isola San Lazzaro - Venezia (Italia) - Tel. 60-104
Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia